

לשוננו לעם

עורכים: שושנה בהט, דוד טלשיר, יוסף עופר

מתוך

כרך מד, תשנ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הדחיפות ביישומם של כללי הכתיב

זה למעלה משנה מאז "התפוצצה" אצלנו פרשת המפולת של "הבנת הנקרא" בחינוך. דעת הקהל נתעוררה לנושא, והוא עלה לראש מעייניה. כל אדם ידע שילדינו מצליחים כמעט כולם ליהפך ליודעי קריאה ומביניה בכיתה א, בין חנוכה לפורים. והנה מתגלה לפתע כי יש מאלה ששלוש שנים לאחר מכן, בכיתה ד, הם מאבדים את כושר "הבנת הנקרא" ככל שהניקוד מושמט והולך. הללו, לפחות בני העניים ויוצאי משפחות וסביבות נחשלות שבהם, מתגלים כצפויים לנשירה ולבערות – ולו אף בערות למחצה – לכל חייהם. "הזדמנות שנייה" יחידה לצאת מכך תיפתח להם רק בגיל 18, כשחלק מהם, בחסד קרן לב^{*}, יצליח ללמוד לקרוא "חופשי".

זו תופעה שאין לקבלה בשוויון נפש. מה גם שמקבילה לה תופעה נוספת, מפחידה לא פחות: גורל "דור המדבר" שנידונים לו אצלנו כחצי מיליון עולי רוסיה – אלה שהגיעו לפני עשור והחדשים מקרוב באו. במשך הזמן הם לומדים לדבר עברית, תחילה בוגרי האולפנים ואחריהם כל השאר, מי בתוך שנה ומי בתוך חמש שנים. חלק מהם אף ילמדו לקרוא ולכתוב כמה מלים במוקדם או במאוחר, בגבולות ההכרחי לאדם בתעסוקתו. אך לקרוא להנאתם בעיתון עברי, וכך לשכלל ולהעשיר מיום את השפה שבפיהם – לכך טרם הגיעו אף עולי שנות השמונים ברובם הגדול. עדות לכך העיתונות והמו"לות הענפות ברוסית המציפות כל דוכן וכל קיוסק אצלנו. אחיהם שנשרו והגיעו לארה"ב קוראים אנגלית בשטף אחרי שנתיים-שלוש, ולא כן העולים.

שומה עלינו לזכור: זו אוכלוסייה חזקה, בעלת הרגלים וצרכים תרבותיים, והיא מודעת לכוחה ולרמתה. כל נשלה עצמנו כי לאורך זמן תשלים עם אזרחות מדרגה שנייה, מנת חלקם של רבים מאנשי העליות הקודמות. עם בואם הלום הביאו אתם את סופריהם ואמניהם, זמריהם ומשורריהם. אם

* רשימה זו שייכת לפי נושאה אל החוברת הקודמת "על הכתיב חסר הניקוד" (לשוננו לעם מג, ה). מסיבות טכניות היא מתפרסמת כאן.

יתברר להם כי קלושים סיכוייהם להיטמעות תרבותית בתוכנו, לא יהססו לבנות כאן תרבות לעצמם, מקבילה לשלנו. אם לא נשכיל להקל את הגישה אל לשוננו ועיתונינו, ספרותנו וחשיבתנו, שלטינו ומסמכינו, לא מן הנמנע שהתבטאות אוסישקין בשעתו "עברית או רוסית" שוב לא תהיה אנקדוטה אלא מציאות ממש. זו בצד זו תתפתחנה כאן שתי אוכלוסיות, כל אחת עם עיתונים ותאטרונים, סופרים ועסקנים משלה. ניצנים לכך נראים כבר עכשיו.

נוכח מצב שכזה מוטב שנשאל עצמנו מה אפשר לעשות כדי להקל את חבלי רכישתה של לשוננו ביסודיות ובמהירות. כל הבא במגע ממשי עם עולים יעיד על כך שהטענה כאילו "עברית קשה שפה" אין בה ממש. לאחר כמה חודשים בארץ, שוב אין השפה זרה לחלוטין לעולה, וכבר ממלמל הוא "קצת" עברית. לא כל שכן מי שכמה חודשי אולפן מאחוריו. אלא שמתוסכל הוא מכך שכאן, שלא כבארצות אחרות, כל הכתוב נשאר לאורך ימים כספר החתום בפניו. כי הרי אצלנו כל הכתוב בשלטים, במודעות, במסמכים, בכתוביות ובעיתונים לעולם חסר ניקוד כל שהוא. אפילו במילונים, שממטירים על העולה חינוס מכל עבר, קשה לו להיעזר, בהיות הללו מנוקדים ועל כן כתיבם חסר, בעוד המלים שהעולה נתקל בהן חסרות ניקוד וכתובן מלא... הבעיה היא אפוא בעיית כתיב, ומשרק מעלים אותה מופנית מיד אצבע מאשימה אל האקדמיה ללשון העברית.

אלא שלא באקדמיה האשם, לעניות דעתי. אמנם מוטב היה אילו נעתרה זו ליתן דעתה לפחות על המתונות שבהצעות הרבות והשונות שהועלו לתיקון הכתיב (ובאלו גם הצעה משלי), אך אין להתעלם מן העובדה שהאקדמיה כבר עשתה את שלה כדי להקל כלשהו על הקריאה. אפילו מי שלא די לו בכללי ועד הלשון משנת התש"ח, שהאקדמיה אימצה אותם בשנת התשכ"ט, חייב להודות כי היה בהם כדי לשנות דברים. הכללים האלה קבעו שיש לסמן תנועת u בשורוק ותנועת o בחולם מלא, וכן קבעו שיש לסמן דגש קל הבא באותיות בכ"פ, שי"ן שמאלית וה"א מופקת (ו, ו, ב, כ, פ, ש, ה). אילו הוגשמו הכללים האלה כהלכתם, היו פוטרים רבבות מלים עבריות מקללת ההומוגרפיה, רוצה לומר ריבוי של מלים אשר כתיבן אחד והגייתן שונה. מבלי להזדקק כלל להקשר אפשר היה להבחין, במבט אחד, בין מבוגר למבוגר, בין שר לשר, בין ספרות לספרות ולספרות, בין מכון למכון ולמכוון, בין גובה לגובה וכיוצא באלה. נקודה או דגש באות אחת או

בשתיים היו יוצרות את "ההבדל הקטן" המאפשר זיהוי מלים ללא צורך בניחוש. גם ההקשר שוב לא יהיה אותו ההקשר, בהימצא גם בו מעתה מלים שקריאתן ומובנן אינם מצריכים ניחוש... והרי מדובר בסך הכול בשבע נקודות: מעל לוי"ו החלומה, בתוך הוי"ו השרוקה (וזה היה פוטר מכפל הוי"ו), מעל השי"ן השמאלית להבדילה משי"ן וה"א מופקת להבדיל מה"א הקריאה; ועוד שלוש שהן דגשים לאותיות בכ"פ להבדילן מבכ"פ רפות. אמנם עדיין היה נשאר ספק לגבי אלפי מלים אחרות, כל עוד לא נמצא לאקדמיה פתרון לסימון מלא של כל התנועות. אך כל תהליך הקריאה יהיה מעתה קל בהרבה.

כאן המקום להזכיר כי ההנחה הנושנה שלפיה העין קוראת אותיות, מצרפת אותן להברות ואחר-כך למלים, נתבדתה מזמן. היא יפה רק לגבי מלים לא מוכרות שהעין לומדת להכירן לראשונה. מחוץ לכך מתבטא תהליך הקריאה בכך שהעין מזהה ומכירה מלים שלמות ואפילו קטעי משפטים בשלמותם. ככל שהעין מצליחה לזהות יותר ויותר מלים המוכרות לה, כן גדלה רהיטות הקריאה. הכול תלוי אפוא באוצר המלים הנאגר מקריאה לקריאה. אפשר להמחיש את הדבר גם בצורה אחרת. כל אחד מאתנו מכיר, אם מקרוב ואם מרחוק, מאות אנשים שפגש בהם בחייו ויודע להבחין ביניהם כבר ממבט ראשון ואף לזהותם. עם זאת ייפלא ממנו, אלא אם כן אמן הוא, להגדיר פרטים באשר לתווי פניו, אפו, פיו או מצחו של מישהו, ואפילו לומר מהו צבע עיניו או שערו. מה שנחרת בזיכרון הוא הפרצוף בכללו. זו תכונה שקיימת בכל אדם. אפילו יונק בעריסתו כבר מסוגל, בגיל כמה חדשים, להבחין בין פרצופי הוריו לבין שומרי הטף שלו. הוא הדין בקריאה: העין קולטת ומזהה מלים בשלמותן. ולשם הבחנה בין whether ל-weather אל לו לקורא לחטט אחר הימצאה של h נוספת או היעדרה של a. די לעינו שתתפוס את השוני שב"פרצופי" אותן מלים.

הגשמת הכללים שקבעה האקדמיה, הייתה מביאה הקלה לרבבות רבות של קוראים, גדולים וקטנים, ותיקים ועולים חדשים, בארץ ובתפוצות, המתקשים כיום בקריאה ובניחוש המובן (ויש בהם אף שאינם מנסים לקרוא). דא עקא, אותם כללים לא הוגשמו מעולם, ואף ניסויים ובדיקות יעילות לא טרח איש לבצע. בעצם, לא ניתנה להם אף הזדמנות כלשהי מצדנו אנו – משרד החינוך והמחנכים, המדפיסים והקוראים – להוכיח את יעילותם. כיום, כ"ג שנים לאחר שהאקדמיה החליטה אחרת, הדפסת העברית עודה מתנהלת לפי ההיתר שניתן זמנית, כהוראת שעה למשך פגוע מלחמה ומצור, לפני מ"ה שנים. כלומר, בתקופה שספרים סודרו ביד, אפילו עוד לא בליינטייפ, וכאשר ועד הלשון הרחמן ראה צורך להתיר כ"כללים שבבררה" אי הקפדה זמנית, כדי שלא להצר ל"בתי דפוס שלא נמצאו בהם

די אותיות". להוסיף ולראות באותן שבע נקודות מכשול שאין להתגבר עליו גם כיום, בתקופת המחשב, הליזר והקֶסֶר השולחני – עלבון ממש הוא לאינטליגנציה.

העמדנו את משרד החינוך בראש האחראים לאי־התקבלות כללי האקדמיה. הכול מתחיל בבתי הספר, ומשרד החינוך גם התחייב ליישם את הכללים מיד לאחר שנתקבלו. שר החינוך דאז, זלמן ארן ז"ל, הבטיח זאת למשלחת מטעם "המערכה למען כתיב עברי חד־משמעי" שהופיעה בפניו, ואף נתן להבטחתו פרסום. אולם לא די בהבטחה, במדינה שאחד מגדוליה תמה פעם: "אסור כבר להבטיח?!" וגם החוק חייב זאת, הלא הוא חוק המוסד העליון ללשון העברית, תשי"ג. סעיף 10 בחוק קובע מפורשות כי "החלטות המוסד בענייני... כתיב... שנתפרסמו ברשומות על ידי שר החינוך והתרבות יחולו על מוסדות החינוך והמדע, על הממשלה, מחלקותיה ומוסדותיה ועל הרשויות המקומיות". ואכן בהודעה 1529 בילקוט הפרסומים (מיום 2 ביוני 1969) פורסמה, בחתימת השר ארן ז"ל, החלטה האקדמיה באשר ל"כתיב שאינו מנוקד...".

למרות זאת לא עשה משרד החינוך במשך כ"ג שנים דבר וחצי דבר ליישום אותם כללים. לקראת המעבר לקריאה בכתיב מלא חסר־ניקוד אין בית הספר טורח אף להורות לילדים את הכללים שקבעה האקדמיה לכתיב זה. משאירים לאלה "ללמוד זאת מעצמם" (כפי שנאמר לי בפירוש כששאלתי על כך במשרד זה). למעשה, נקלעים הילדים למצב הסכיזופרני, שבו הם ממשיכים לכתוב בכתיב החסר, גם ללא ניקוד, בעוד שבעת הקריאה עליהם להתמודד עם הכתיב המלא הפגום של היום, בלי שבע האותיות המנוקדות שהאקדמיה ציידה אותו בהן.

כאן המקום לציין בצער, כי אף האקדמיה עצמה, חדלה לאחרונה להקפיד על הכללים שקבעה גם בפרסומיה שלה, וזאת מבלי להזדקק להחלטת המליאה בנידון.

מה הם כל אלה אם לא זלזול בחוק המדינה, ואפילו הפרה בוטה של סדרי השלטון המחייבים מדינת חוק? המוסד העליון ללשון העברית קובע הלכה בתחום שהוא בסמכותו הבלעדית – הכתיב – ובא משרד החינוך ועושה דין לעצמו. נדגיש שקדמו להחלטת האקדמיה שני דורות של דיונים וויכוחים, וההחלטה היא פשרה שהושגה בעמל רב, ותכליתה להקל במשהו על הציבור. מאז ומתמיד מדגישה האקדמיה כי היא רואה את עיקר

תפקידה בקביעת הלכות בלשון, ולא לה להשגיח על ביצוען. אך כבר קבעו חכמינו כי תלמיד חכם המוחל על כבודו אין כבודו מחול. מן הדין היה לפחות לצעוד את הצעד הראשון. ליזום ניסוי אלמנטרי שיבדוק במקביל את ההתקדמות בקריאה של שתי כיתות של ילדים טעוני טיפוח, שרק אחת מהן תעבור מן הכתיב המנוקד אל הכתיב המלא כמצוות האקדמיה, הכתיב המנוקד חלקית. ניסוי דומה יש לערוך בשתי כיתות אולפן של עולים, ואולי גם בשתי קבוצות חיילים שבטיפול של קרן לב"י. מוסדות המחקר צריכים ליזום ולעודד מחקרים סטטיסטיים, שיקבעו כמה מלים (במספר ובאחוזים) מתוך מילון עממי מקובל כלשהו היו חדלות להיות הומוגרפים אילו יושמו בהן כללי האקדמיה במלואם. אין לי ספק שתוצאות ניסויים ומחקרים כאלה יצביעו על התועלת הרבה העשויה לצמוח מן הכללים, ואולי יהיה בכוחם להביא לשינוי המיוחל, שלא היה בכוח החוק לגרום.

הערות המערכת:

על המגעים בין האקדמיה למשרד החינוך בעניין כללי הכתיב ועל יחס האקדמיה לכללי הבררה, ראה **זיכרונות האקדמיה ללשון העברית** יט-כ (תשל"ב-תשל"ג), עמ' 103-106; **זיכרונות** כא-כד (תשל"ד-תשל"ז), עמ' 34, 251-252; **זיכרונות** כח-ל (התשמ"א-התשמ"ג), עמ' 21-25; **זיכרונות** לא-לד (התשמ"ד-התשמ"ז), עמ' 223-224. כתבי העת של האקדמיה, **לשוננו ולשוננו לעם**, הקפידו על סימון "שבע הנקודות" בשנים התשל"א-התשמ"ז. בשנת התשמ"ח חזרו כתבי העת האלה לנהוג לפי "כללי הבררה" שבכללי הניקוד, לפי החלטת מנהלת האקדמיה, לאחר שנתברר שהקפדה על סימון "שבע הנקודות" מצריכה עבודה מרובה ובני אדם הכותבים לפי תומם מתעלמים מן הנקודות האלה בדרך כלל. לעומת זאת נתגבר המנהג לנקד ניקוד חלקי (לאו דווקא "שבע הנקודות" שלפעמים נמצאו מיותרות) כל מלה הניתנת לדרישמות.